

Prof. dr. Esad Ćimić

LEKSIKON TEMELJNIH RELIGIJSKIH POJMOVA

Židovstvo – kršćanstvo – islam

(Prometej, Zagreb, 2005. god.)

Postoje knjige koje, bilo kada objavljene, dolaze u pravo vrijeme. U pravilu, to su djela tematski univerzalna i, uz to, teorijski, metodologijski i izričajno utemeljena, odnosno valjana oblikovana. Ako se ona pojave u kulturnoj sredini koja u njima oskudijeva i dostižu evropski, odnosno svjetski nivo, onda bivaju još više učinkovita. Ovdje je riječ, zapravo, o takvoj kulturnoj tvorbi koja je zadovoljila sve te zahtjeve. Najprije ću pružiti, u vidu tri naznake, vlastitu teorijsku osnovu s koje prilazim viđenju ovog ostvarenja. Evo tih premisa:

a. Ontologijska: postoji povijesna i simbolička stvarnost.

b. Metodologijska: distinkcija između iskustvenog i nadiskustvenog (metafizičkog) koja je odlučna za razlikovanje razina pristupa, prirode i artikulacije osobitog (s obzirom na granice) znanstveno utemeljenog i teorijsko-metodologijski promišljenog zahvata. Posve je izvjesno da je u porodici sociologijskih teorija, teorija simboličke interakcije (Vernon) veoma primjerena u pristupu ovoj knjizi. Homo symbolicum nije samo tvorac simbola, nego i duhovno biće koje posjeduje sposobnost da ih stavlja u osebujni poredak koji i čini njegov mikro-univerzum. Možda je, primjerice, funkcija mita da unese skepsu, razori prirodno i povijesno vrijeme i prostor u kome čovjek svakodnevno djeluje, te da čovjeku pruži oslon da se izdigne iznad prostorno-vremenske zatočenosti u kojoj se temelji njegovo iskustvo. U biti, mit je svijest o moći koja nadilazi ova ograničenja.

c. Eruditska: prostran i dubok uvid u svu relevantnu literaturu.

Izgleda mi misaono produktivno poći od pretpostavke da je potreba za religijom gotovo ista, ali je način njena zadovoljenja začuđujuće različit. Teza o homo religiosu, čovjeku "neizlječivom" od religije, zapravo je drugačije iskazana misao o postojanju samo jedne vjere u povijesno različitim oblicima javljanja. No, u religiju spada i to da je ona "osuđena" na život u stanovitim povijesnim oblicima, ali se u tome nipošto ne iscrpljuje. Jer, sa sviješću o povijesti i počinje razlikovanje između prirode i kulture. Sociolog koji ovo ima na pameti posjeduje, čini se, osnovni uvjet za valjano dešifriranje ovakvih leksikona, respektirajući njihov specifičan diskurs, ne potirući jednu, svoju iznuđenu ograničenost iznuđenom ograničenošću djela o kome je govor. Sve više smo upućeni na interdisciplinarnu pristupe složenim fenomenima, koji će se, sve više, u svojoj konačnici oblikovati u jedan trans-teorijski pristup. Na tom riskantnom misaonom putu koji nam je dosuđen, u ovom djelu vidim pouzdan oslon i silan duhovni poticaj koji je otklon od mnogih zamki – stranputica i putokaz u duhovnoj avanturi otkrića i spoznajnih prodora.

Nema nikakve sumnje u to da su suradnici ovog leksikona postigli maksimalnu objektivnost i optimalnu uživljenost, što je – kako piše u instruktivnom predgovoru – "u pojedinom slučaju postignuto pretežito znanstvenom kompetencijom inovjerca ili angažiranim vjerničkim razumijevanjem koje otkriva duboke dimenzije neke religije." (potcrtao E. Ć., str. 5).

Tragajući za izvornim i stamenim oblikom slobode u toku povijesti ljudi su, kako u zapadnom svijetu tako i u islamskim zemljama, posredstvom religije pokušali da se domognu odgovora na pitanje o smislu i cilju života, iznova proničući u nepoznanice sadašnjosti kako bi uspješnije planirali svoju budućnost. Zato su između korica ovog bogatog leksikona smještena bitna učenja, vrijednosti i norme, bogat registar oblika pobožnosti i njemu pripadajuće religijske prakse. Sve je precizno – povijesno i logički – smješteno u religijske sisteme židovstva, kršćanstva i islama. Tako locirani oni su postali pouzdan oslon usporedbe među spomenutim religijama, usporedbe koja zacijelo opseže i suglasja i razlike. Valja posebno istaknuti da su ove religije višedimenzionalno povezane kulturalnim odnosima koji su, izvorno, dakle korijenski, situirani u životni prostor Bliskog istoka. Tu se osjeti prava drama u interakciji koja svoje porijeklo vuče iz potrebe za primanjem drugih i uticajem na druge, pri čemu se stalno skrbi za očuvanje vlastitog identiteta. Osnovano se primjećuje da je, za razliku od druge dvije religije, kršćanstvo "bilo trajnije obilježeno helenizmom"... "pa su dugo vremena kršćanstvo i zapadna civilizacija slovali kao sinonim", dok su židovstvo i islam bitno sačuvali semitsko porijeklo svog religijskog i kulturnog identiteta.

Veoma je dragocjeno što se u uvodnom dijelu Leksikona donosi i Deklaracija Drugoga vatikanskog koncila o islamu i židovstvu. U njoj, između ostalog, piše:

"3. Crkva gleda s poštovanjem i muslimane, koji se klanjaju jedinom Bogu, živomu i substinentnomu, milosrdnom i svemogućem stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima. Oni se svom dušom nastoje podložiti Njegovim skrovitim odlukama, kao što se Abraham na koga se islamska vjera rado poziva, podložio Bogu. Oni Isusa, istina, ne priznaju Bogom, ali ga ipak časte kao proroka, a također i njegovu djevičansku Majku Mariju, Nju ponekad i pobožno zazivaju. Osim toga iščekuju dan suda, kad će Bog naplatiti svim uskrslim ljudima. Zato cijene moralni život, a Boga štiju napose molitvom, milostinjom i postom."

"Stoga Crkva, koja osuđuje sve progone protiv bilo kojih ljudi, sjećajući se zajedničke baštine sa Židovima, potaknuta religioznom evanđeoskom ljubavlju a ne političkim motivima, žali mržnju, progone, očitovanja antisemitizma kojima su u bilo koje vrijeme i s bilo koje strane Židovi bili pogođeni.

Uostalom Krist je, kako je Crkva uvijek držala i drži, pretrpio svoju muku i smrt dobrovoljno, neizmjernom ljubavlju zbog grijehâ sviju ljudi, da bi svi postigli spasenje. Dužnost je, dakle, Crkve kad propovijeda da navješta Kristov križ kao znak opće Božije ljubavi i izvor sve milosti." (str. 7-8)

Našu pozornost privlače problemski pisana tri eseja što se odnose na spomenute religije.

U eseju Židovstvo razmatra se relacija relata autonomija – teonomija, zatim tradirano židovstvo i, napokon, partikularnost i univerzalnost u židovstvu. Tu piše i ovo: "Cilj svih zapovijedi i zabrana je 'posvećivanje' cjelokupnog života. Poštovanje načela 'čistoće' služi tomu da se ona postigne. Obilje odredbi, koje uče razlikovati 'čisto' od 'nečistog', 'dopušteno' od 'nedopuštenog', putovi su koji čovjeku svakoga dana pružaju priliku da u sebi probudi spremnost na predanost Božijoj volji, da Boga izrazi u djelima, da se u ispunjenju sjedini s Bogom." (str. 17-18). A nešto prije: "Doduše, dva biblijska mjesta (Post 8, 21; Ps 51, 7) i jedna talmudska izjava (b Šabat 55b, usp. Bava batra 17a) mogu se tumačiti kao 'radikalno zlo' koje je čovjeku od početka prirođeno ili naslijeđeno; međutim, od same Tore vrijedi inače, kao nepobitno

temeljno načelo u cjelokupnoj židovskoj tradiciji sloboda čovjekova izbora da odluči između dobra i zla..." (str. 16).

Evo još jedna misao: "Cilj za koji se zalaže židovska zajednica nakon brisanja svih razlika nije apstraktno čovječanstvo, već mir između naroda koji se nastavljaju razvijati u svojoj osobitosti, naroda koji se, vezom zajedničkom svim ljudima, obraćaju jednom istom Bogu i daju mu da im pokaže put." (Iz 2, 2-5; Mih 4, 1-5), (str. 20).

Esej Kršćanstvo, pisan sažeto i s velikim poznavanjem, sadrži i ovu misao: "Ljubav prema Bogu i ljubav prema bližnjem, koje je Isus povezo u glavnu zapovijed, kršćaninu su načelo orijentacije i pravilo ponašanja. Zato u oblikovanju svojega osobnog života kod kuće u obitelji, na poslu i u zvanju, u svojoj crkvenoj zajednici i državi, on kao kršćanin treba ispunjavati svoje zadaće i obveze brinući se svojim angažmanom o ostvarenju i vladanju ljubavi i pravde. Polazeći od svoje vjere, treba sudjelovati u političkom oblikovanju države i društva: u socijalnoj i gospodarskoj politici isto tako kao i u obiteljskoj, obrazovnoj i medijskoj politici. Politika razvoja i mirotvorna politika danas su više no ikada postale jedan od prijeko potrebnih zahtjeva. Uz sukob između Istoka i Zapada danas više nego prije osjećamo sukob između takozvanog Sjevera i Juga, tj. socijalni jaz između bogatih industrijskih naroda i siromašnijih zemalja u razvoju. Kršćanska solidarnost koja se tu traži kamen je kušnje za svakoga kršćanina ukoliko se njegova ljubav prema Bogu potvrđuje ljubavlju prema bližnjem" (str. 28, potcrtao E. Č.).

Esej pod naslovom Islam sadržava slijedeće međunaslove: samorazumijevanje islama, zahtjev islama za totalnim važenjem, zahtjev za univerzalnim važenjem islama i pitanje o toleranciji i, napokon, kršćani i muslimani.

Već u prvom dodiru s ovim štivom postaje vidljiv problemski pristup koji je zasnovan, kao, uostalom, i u prethodna dva eseja, na veoma izbirljivoj i idejama bogatoj bibliografiji. U početku privlači pozornost ova misao: "Kao objavljena religija islam se posebice opredjeljuje za biblijsku tradiciju. Prema Kur'anu, Bog je u sva vremena i svim narodima (usp. 13, 7; 35, 24) uvijek iznova slao poslanike. Po njima je Bog poručio temeljnu zapovijed: 'Nema Boga osim Mene. Služite Mi!'" (usp. 21, 15; 16, 36) (str. 29). Samorazumijevanje treba shvatiti kao potpunu predanost islama neprikosnovenom Bogu, što se temelji, s jedne strane, na Kur'anu i, s druge strane, na obvezatnom i uzoritom putu poslanika Muhammeda. Otuda se islam javlja kao stjecište i instrument integracije svih objavljenih religija. "To po svom zahtjevu znači načelno ukidanje svih ranijih religija u njihovom univerzalnom važenju". (str. 30) "Središte svega jest vjera u Boga u Njegovoj jedinosti i transcendentnosti... Nesposobnost čovjekova razuma da prođe do Boga podudara se s transcencijom Boga... No Bog je, unatoč tomu, omogućio čovjeku pristup spoznaji njegovih djela (u stvaranju), svojih načina djelovanja (u povijesti narodâ) i svoje volje (u objavi)." (str. 30). Superlativno određenje zajednice muslimanâ temelji se na tome kako se ona "treba odlikovati solidarnošću, bratstvom i pravednošću. Solidarnost uvjetuje spremnost vjernikâ da omoguće drugima, prije svega siromašnima, pravo na dio njezinog imutka (usp. 70, 24-25; 51, 19). Solidarnost i bratstvo također znače da među vjernicima mora vladati 'velikodušnost' (2, 237). Oni trebaju izbjegavati uvredljivo izrugivanje (44, 11; 49) zbog pretrpljene nepravde ne trebaju se svetiti strogo, nego radije praštati. Vraćati zlo zlim svakako je puno pravo vjernikâ, ali bolje je oprostiti (16, 126; 4, 149). Još je bolje vratiti zlo dobrim" (41, 34, 23, 96; 13, 22). Zanimljivo je što piše o kontroverznom džihadu:

"Pretumačenje pojma džihada dogodilo se već u srednjem vijeku. Teolozi i duhovnici smatrali su tada da se zalaganje za vjeru najprije tek i uglavnom treba dogoditi u nutrini samog vjernika i unutar zajednice i to putem svladavanja zla i podupiranja dobra, putem nastojanja oko dobročinstva i rada na korist zajednice. Prema van, navještaj islama i politički napor zamijenio je klasični 'sveti rat', bilo da je islamsko područje napadnuto ili dospjelo u opasnost." (str. 34)

Jedno od pitanja je: Zašto je islam tako blizak i istodobno ne malo udaljen od kršćanstva? "Unatoč mnoštvu zajedničkih tački (monoteizam, biblijska tradicija, priznavanje Isusa Krista kao proroka i Evanđelja kao Božije objave, moralnih načela...), učenja kršćanstva i iskazi islama – kakvi su formulirani u teološkoj tradiciji – proturječni su u središnjim točkama. Tako islam odbacuje kršćansku vjeru u Trojstvo, u božanstvenost Isusa Krista i u otkupljenje s Kristom. Kršćanstvo sa svoje strane ne priznaje Muhammedovo obvezatno božansko poslanje niti autoritet Kur'ana. Do sada su te načelne razlike osuđivale na propast svaki religiozni razgovor između kršćana i muslimana. No to nije nikakav razlog da se napusti sve. Otvoreni i strpljivi dijalog može barem pomoći uklanjanju mnogih nesporazuma i dubljem poznavanju dotičnih učenja. Sve do zadnje faze možebitnoga potpunog sporazumijevanja zajedničko traganje za integralnom istinom mora poći od istinâ koje su u priznatoj mjeri, barem u svojim osnovnim crtama i svojim temeljnim intencijama, zajedničke objema religijama. Osim religioznog razgovora, treba se težiti suradnji između kršćana i muslimana. Ta se suradnja ne treba promatrati kao sveta alijansa religija protiv nevjernikâ. Ona je prije vlastiti prinos religija rješavanju zajedničkih problema i – oblikovanju jednoga humanog svijeta i to u primjerenosti prema drugim skupinama, ako postoji dostatna zajednička osnova. U tom se nastojanju oko Božije i čovječije istine vjera treba obistiniti, nada potvrditi, a ljubav, odnosno solidarnost, ozbiljiti". (str. 34-5)

Ovaj esej je sažeti osnov i dovoljan oslon za produktivan dijalog koji bi se trebao napokon otjelotvoriti u hrvatskom i bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu. To bi bila baklja koja osvjetljava put u jednu humaniju budućnost.

Ovi uvodni eseji o židovstvu, kršćanstvu i islamu iz pera znamenitih znanstvenika (Dieter Vetter, Ludwig Hagemann i Asel Theodor Khoury) nedvojbeno kompetencija koja se utemeljuje na širokim i dubokim uvidima, istančanim smislom za iznijansirano i preciznu analizu i objektivnošću koja je na zavidnoj razini.

Zatim slijedi obrada temeljnih religijskih pojmova za čiji je izbor zaslužan tim domaćih eksperata koji su pružili teološku lekturu: dr. Adalbert Rebić (židovstvo), dr. Tomislav Zdenko Tenšek (kršćanstvo) i Ševko ef. Omerbašić (islam). Svoj dio posla oni su obavili savjesno, s poznavanjem i predanošću.

Budući da se radi o tekstovima koji su prevedeni sa njemačkog izvornika, zasluga za ovaj pothvat pripada trojici izvrsnih znalaca: Nedeljki Paravić (židovstvo), Ljiljani Matković-Vlašić (kršćanstvo) i Željku Paviću (islam). Urednik ovog Leksikona temeljnih religijskih pojmova je Božo Rudež, koji je ujedno na čelu nakladničke kuće PROMETEJ, izdavača koji je poznat po mnoštvu knjiga iz raznovrsnih područja posvemašnje duhovnosti, što su naišle na ne mali odjek u široj kulturnoj javnosti.

Autori ovog monumentalnog Leksikona ostvarili su uvid u sve relevantne teorijske diskurse kojima su implicite premrežili stranice ove knjige. Respektirajući osebnosti bogatog tematskog registra, pisci su suočili svaki esej (o religijama) i svaku odrednicu (kategorija i

pojmovna) ne tretirajući apriori privilegirano bilo koji teorijski obzor. Oni su "prinudili" ovu ili onu teoriju da interpretativno progovori do optimalnih granica. U tome je, možda, ključ njihova uspjeha. Na najbolji mogući način, kojim se može izdržati visok kriterij moderne znanosti, uspostavili su duhovni kontinuitet s prethodnim dostignućima. Sve ono što je sporno snabdjeli su dovoljnim nabojem skepse, ali, tu i tamo, i kreativno riješili svuda gdje su im omogućavali najnoviji nalazi. S ujednačenim uspjehom svi suradnici su misaono gipko primjenjivali svoj znanstveni instrumentarij u ovisnosti o tome ne samo bilo da je obrada esejistička ili kategorijalno-pojmovna, nego – što je od izuzetne važnosti – o kojoj je religiji ili mitu riječ i u kom vremenu, o kojoj je kategoriji ili pojmu riječ i u kome vremenu. Površnom čitatelju to se može učiniti kao teorijsko-metodologijska nedosljednost, premda je na djelu jedan stvaralački postupak na crti odgonetanja višeslojnih i višeznačnih fenomena kojima se otkrivaju stanoviti aspekti tek ukrštanjem više teorijskih diskursa.

Saberemo li sve ove eseje o pojedinim religijama, mi nećemo biti lišeni tragalačkih napora, ali ćemo biti odvraceni od zaludnog ostvarivanja uvida u one istraživačke meandre koji su razložno dovedeni u pitanje. Genealogija ima svoja teorijska i iskustvena sidrišta, dočarava se dramatika egzistencije posredstvom ekonomične interpretacije kasnijih predanja, svetišta postaju bliskija...

Ovo djelo ima blagotvornu usmjeravajuću funkciju: znanstvenu, metodologijsku i pedagogijsku. Iako je ova knjiga za svako vrijeme, blagotvorno je što se pojavila upravo u ovo vrijeme. Njome će se demistificirati motivi sumnjive vrijednosti bilo teističkog ili, pak, ateističkog predznaka. Znanstvenici različitih stručnih usmjerenosti u njoj će dobiti neophodno pomagalo svojih istraživačkih poniranja u nepoznato, pa će se njome lišiti nepotrebnog lutanja; studenti, osobito oni što su na poslijediplomskim studijima, napokon su dobili djelo koje će im pomoći da otkriju vlastite istraživačke sklonosti, da dobiju usmjerenje za uspostavljanje znanstvenih procedura u traganju za odgovorima na pitanja o aktualnim fenomenima proučavane građe. Možda je najveća vrijednost ove knjige u tome što je na jednom mjestu sabrala bitna rješenja i bitne nedoumice i time postala izvorište i oslon budućih istraživačkih projekata. To je posve očekivano jer se radi o prvom ekumenskom i međureligijskom leksikonu na hrvatskom jeziku. Za naše prilike je iznimno značajno što je donesena i izjava II vatikanskog koncila o islamu i židovstvu. Ova knjiga bi bila necjelovita da na kraju ne donosi preglednu hronološku (sinoptičku) tablicu židovstva, kršćanstva i islama od 1991. pr. Krista do kraja XX. stoljeća.